

ALEKSANDRA ZYWERT

LITERACKI OBRAZ NOWYCH ROSJAN

... у нас на самом деле ведь нет
же никаких идеалов.
В уме только и есть, что хорошая
жизнь, тряпки, еда и секс
*Владимир Войнович*¹

Najczęściej uważa się, że wyrażenie *Nowi Rosjanie* pojawiło się w rosyjskiej prasie na przełomie 1990 i 1991 roku (a według innych źródeł w 1992 roku)², w gazecie „Kommiersant” i było bezpośrednio związane z postacią

Dr hab. ALEKSANDRA ZYWERT, prof. UAM – Zakład Literatury Rosyjskiej, Instytut Filologii Rosyjskiej i Ukraińskiej; e-mail: olazywert@o2.pl

¹ В. Войнович, *Монументальная пропаганда*, Москва 2000, s. 290.

² W części źródeł pojawia się informacja, że autorem tego pojęcia (jeszcze wówczas funkcjonującego w zupełnie innym znaczeniu) jest rosyjski kompozytor, krytyk muzyczny i publicysta, Siergiej Żarikow. Jak sam pisze, „постсоветская реальность породила т.н. Новых-Русских, термин, который я придумал в самом начале 90-х для обозначения простой арифметической суммы тех, кто здесь **не имеет практически ничего**. Весьма многочисленная масса, пополняемая в последнее время миллионами гастарбайтеров, комплиментарно настроенных к исламу” (С. ЖАРИКОВ, *Кремль Vs. НОПМ*, <http://soz-data-ccount.livejournal.com/426983.html> [dostęp: 12.02.2017]). W materiałach dotyczących źródeł tego pojęcia można się spotkać również z informacją, że nie ma ono swojego konkretnego autora, a jest po prostu jakościowo nową adaptacją starego (od dawna funkcjonującego na Zachodzie) francuskiego terminu „nuworysz” (*nouveau riche*), która początkowo nie miała nic wspólnego z pojęciem „nuworysz”. *Nowymi Rosjanami* nazywano wówczas przedstawicieli starej radzieckiej nomenklatury (głównie utytułowanych dyplomatów i działaczy partyjnych), którzy pod wpływem zachodzących w ZSRR zmian nagle zmienili swoje zapatrywania polityczne – odrzucili fanatyczną wiarę w ideologię marksistowsko-leninowską i zaczęli nie tylko łaskawym okiem spoglądać na Zachód,

amerykańskiego dziennikarza Hedricka Smitha, autora książki *Nowi Rosjanie* (*The New Russians*, 1990)³. Początkowo miało ono dwa znaczenia: elita biznesu (czyli ludzie, których bogactwo było efektem uczciwej, pilnej pracy i wysokich kwalifikacji)⁴ i nuworysze (ludzie, którzy w mniej lub bardziej niejasnych okolicznościach, błyskawicznie „rozkwitli” na odrodzeniu gospodarczym z początku lat 90. i dorobili się bajecznych fortun).

Pojęcie *Nowi Rosjanie* funkcjonuje na dwóch płaszczyznach: socjologicznej (wówczas należy je rozumieć jako pojęcie zbiorowe, odzwierciedlające konkretną społeczno-ekonomiczną rzeczywistość) i mitologicznej – jako funkcjonujący w potocznej świadomości społecznej obraz-stereotyp. Według socjologów⁵ *Nowi Rosjanie* wywodzą się ze schyłkowego okresu radzieckiego (późne lata 80.). Początkowo byli to tzw. cechowiki⁶, albo właściciele małych (najpierw

ale i szukać tam kontaktów biznesowych. Е.Ю. ШАММАЗОВА, „Новый русский” как концептуальный персонаж постсоветской России, „Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств” 2012, № 2-3, <http://cyberleninka.ru/article/n/novyy-russkiy-kak-kontseptualnyy-personazh-postsovetskoy-rossii> [dostęp: 12.02.2017].

³ Była to już druga pozycja tego autora o Rosji. Pierwsza, zatytułowana *The Russians*, ukała się w 1975 roku. W swojej pierwszej książce autor stwierdził, że Związek Radziecki był zbyt zakorzeniony w dogmatycznej ideologii – gospodarczej, społecznej i politycznej, by się diametralnie zmienić. Druga, oparta na dziesiątkach wywiadów przeprowadzonych z ludźmi (od samotnych matek, poprzez rolników, byłych nomenklaturowców, oprawców GUŁAG-ów, aż po producentów telewizyjnych i przedsiębiorców), zawierała spostrzeżenia na temat efektów pierestrojkowych przemian i specyfiki rodzącej się nowej rzeczywistości rosyjskiej.

⁴ Jak pisze Lina Połoskova, kiedy w 1992 r. na Zachodzie pojawiło się pojęcie *Nowi Rosjanie*, miało ono jednoznacznie pozytywny wydźwięk: „В английском варианте выражение new Russians имело вполне позитивный смысл – подразумевалась „формирующаяся элита российского общества с новым менталитетом и стилем жизни”” (Л. ПОЛОСКОВА, *Кто для вас „новые русские”?*, http://www.trud.ru/article/07-09-2012/1281534_kto_dlja_vas_novye_russkie.html [dostęp: 05.01.2017]).

⁵ Zob. np. Е.Ю. ШАММАЗОВА, „Новый русский”...; О. КРЫШТАНОВСКАЯ, *Элита „новых русских” усердно работает, в том числе и над собой*, „Известия” 12 VIII 1995, № 19.; С. БАРСУКОВА, *Кто такие „новые русские”?*, „Знание – сила” 1998, №1, <http://vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/ZS/NEWRUSS.HTM> [dostęp: 12.02.2017]; Г. ГОШИЛО, *Российское предпринимательство в 1990-е годы: Культурный аспект*, „Континент” 1999, № 102, <http://magazines.russ.ru/continent/1999/102/gg11.html> [dostęp: 27.02.2018]; Н.А. ХРЕНОВ, *Воля к сакральному*, СПб. 2006, s. 291-314.

⁶ „Cechowiki” – to zjawisko tyleż unikalne w historii ZSRR, ile niejednoznaczne. Ogólnie rzecz ujmując, byli to szeroko pojmowani niezarejestrowani prywatni przedsiębiorcy. Po raz pierwszy pojawili się na przełomie lat 20. i 30. jako odpowiedź na likwidację NEP-u, i funkcjonowali w dość ograniczonym (głównie ze względu na prześladowania) zakresie aż do lat 70., kiedy to zwiększony popyt na towary i usługi w połączeniu z nieznaczną liberalizacją prawa pozwolił im przynajmniej częściowo wyjść z podziemia. Później ich działalność stała się jedną z podstaw biznesu *Nowych Rosjan*. Problem oceny zjawiska „cechowników” można prześledzić między innymi w filmie

nielegalnych, potem zalegalizowanych częściowo w czasach *pierestrojki* jako forma działalności spółdzielczej) wytwórni zajmujących się produkcją towarów deficytowych i członkowie tzw. Młodzieżowych Centrów Naukowo-Technicznych – swego rodzaju forpocztę późniejszych struktur biznesowych. Jeśli chodzi o społeczny rodowód omawianej grupy, należy podkreślić jego głęboką niejednorodność. Do biznesu garnęli się bowiem przedstawiciele wszystkich warstw społecznych i zawodów (od utytułowanych nomenklaturowców, poprzez nauczycieli, sportowców, żołnierzy zawodowych w stanie spoczynku, pracowników KGB, lekarzy, aż po co bardziej przedsiębiorczych chłopów). Fenomen *Nowych Rosjan* polega więc przede wszystkim na braku wspólnych korzeni historycznych. Ich sockultura, jak podkreślają badacze, wyrosła praktycznie z niczego, ponieważ ani za czasów radzieckich, ani wcześniej nie zdołała ukształtować się tradycja przedsiębiorczości⁷. W rezultacie *Nowi Rosjanie* jako grupa społeczna stoją w opozycji i do tradycji rosyjskiej, i radzieckiej. Nie bez znaczenia w tym kontekście jest fakt, że początkom rosyjskiego biznesu nieodłącznie towarzyszył rozwój przestępczości zorganizowanej⁸, czego ślady zachowały się zarówno w anegdotach, książkach jak i filmach (np. *Oligarcha* (*Олигарх*, 2001) Pawła Łungina, *Córki mafii* (*Сестры*, 2001) Siergieja Bodrowa Jr., czy *Igra na вылет* (2001) Konstantina Odiegowa)⁹. W rezultacie, przynajmniej w latach 90., w potocznej rosyjskiej świadomości społecznej *Nowy Rosjanin* nie kojarzył się szczególnie pozytywnie. Dystans ten utrzymywał się także dzięki innym (oprócz braku wspólnej pamięci historycznej) cechom wywoławczym tej grupy, takim jak: status materialny, potrzeby (w tym głównie przymus posiadania. O ile dla przeciętnego obywatela

dokumentalnym *Черный бизнес развитого социализма* (reż. M. Fajtelberg, scen. A. Adamowicz, http://russia.tv/brand/show/brand_id/4768/ [dostęp: 12.02.2017]).

⁷ Zauważmy, że nawet w ustroju patriarchalnym przedsiębiorczość nie tylko nie była promowana, ale nawet akceptowana – postrzegano ją w kategoriach społecznego zła, przestępstwa sprzyjającego rozwarstwieniu społeczności. Stanowisko to wpływało z chrześcijańskich zasad, w myśl których bogactwo było demoralizujące dla człowieka. Zob. E. TYSZKOWSKA-KASPRZAK, *Rosjanie i pieniądze. O „Dniu pieniędzy” A. Ślapowskiego*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 8. Pieniądz*, red. K. Chrobak, M. Filipek, M. Jakóbiec-Semkowska, Ł. Kusiak-Skotnicka, A. Matusiak, Wrocław 2009, s. 201-202.

⁸ Powstały całe „przedsiębiorstwa”, które za odpowiednią opłatą (najczęściej wymuszoną drogą szantażu) „ochraniały” (tzw. *крыша*) przyszłych biznesmenów (przy czym w zakresie „obowiązków” ochrony wchodziła nie tylko ochrona w dosłownym sensie, ale także obrót nielegalnymi towarami, takimi jak: narkotyki czy broń, jak również „eliminacja” konkurencji przy użyciu tzw. środków przymusu bezpośredniego: zastraszanie, szantaż, zabójstwa).

⁹ Film ten, utrzymany w konwencji tzw. *bojewika*, jest ekranizacją powieści Jurija Polakowa *Небо надшух* (1997) (polskie wydanie – J. POLAKOW, *Niebo upadłych*, tłum. M. Misze-wa, Warszawa 2004).

wyznacznikiem zamożności jest to, na co może sobie pozwolić, o tyle w przypadku *Nowego Rosjanina* jest inaczej – on nie może sobie pozwolić na to, aby nie posiadać określonych dóbr za określoną cenę i w określonym standardzie), niektóre cechy charakteru (skrajny indywidualizm, hermetyczność, skłonność do ryzyka, pracoholizm, dynamiczność¹⁰, przedsiębiorczość), stosunkowo młody wiek (w latach 90. średnia wynosiła 42 lata), styl życia (wystawny, choć ostatnio już mniej widowiskowy¹¹) demonstracyjnie podkreślający indywidualizm i hedonistyczne podejście do życia¹², miejsce zamieszkania (określone dzielnice rosyjskich metropolii, albo określone kraje¹³), formy spędzania wolnego czasu (w tym dopuszczalne miejsca robienia zakupów¹⁴ i mała licze-

¹⁰ *Nowi Rosjanie* od początku byli bardzo nieliczni (szacunkowe dane wskazują, że było to nie więcej, niż 5-10% całego społeczeństwa), ale niezwykle przebojowi i prężni. W ciągu mniej więcej 10-12 lat zdołali przebrnąć w zasadzie przez wszystkie etapy tworzenia się warstwy społecznej i wykształcić wszystkie jej cechy wywoławcze: ubiór, język, styl życia, zachowanie, model zabawy i wypoczynku.

¹¹ Najnowszą „zabawą” *Nowych Rosjan* jest wcielanie się w zwykłych obywateli. Istnieje sporo portali, które, oczywiście za odpowiednio wysoką opłatą, oferują całą gamę odmian tej rozrywki. Zob. też C. WALDEN, *Tak się bawią nowi Rosjanie*, <http://przewodnik.onet.pl/europa/rosja/tak-sie-bawia-nowi-rosjanie,1,3294807,artykul.html> [dostęp: 14.09.2017]; M. MAJRACKI, *Rosyjska ruletka, czyli rzecz o carskiej fantazji miliarderów. Bez umiaru*, <http://biznes.interia.pl/swiat/news/rosyjska-ruletka-czyli-rzecz-o-carskiej-fantazji,1584508,4201> [dostęp: 14.09.2017].

¹² Jak wskazuje Jekatierina Szammazowa, „*новые русские предлагают новый образ жизни т.е. возможный мир и, соответственно, формируют и утверждают в социальном пространстве России новые, возможные, ценности* (Е.Ю. ШАММАЗОВА, „*Новый русский*”...

¹³ Początkowo *Nowi Rosjanie* byli widoczni w każdym większym mieście rosyjskim. W tej chwili w znakomitej większości miejsc zniknęli z pola widzenia. (tak jak np. Władimir Lisin – aktualnie najbogatszy człowiek w Rosji – 19 mld dolarów, czy zajmujący trzecie miejsce, Roman Abramowicz. Ciekawą postacią jest zwłaszcza Władimir Lisin, którego styl życia diametralnie odbiega od stereotypu nowobogackiego. Lisin od początku unika dziennikarzy, trzyma się z dala od polityki i skupia na umacnianiu swojego imperium. W przeciwieństwie do innych rosyjskich bogaczy nie organizuje też szokujących balów, nie kupuje jachtów i piłkarskich klubów, a odwrotnie – dba o to, aby było o nim cicho. Zob. np. I. NOWOCHATKO, *Magnaci Wschodu: Władimir Lisin z dala od świata*, <http://biznes.interia.pl/news/magnaci-wschodu-wladimir-lisin-z-dala-od-swiata,1168160>) [dostęp: 12.02.2017]. Jedni przenieśli się do wielkich metropolii (głównie do Moskwy i wybudowali rezydencje na tzw. Rublowce (Рублёво-Успенское шоссе), zwanej potocznie „ulicą rubla”), inni zamieszkali poza granicami kraju. Ci ostatni najchętniej osiedlają się w Wielkiej Brytanii (w tym w Londynie). Tam czują nie tylko bezpieczni, ale i szanowani. Podobnym zainteresowaniem (przynajmniej do czasu ostatniego kryzysu) cieszyła się Hiszpania, gdzie wręcz całe miasteczka są przez nich opanowane (np. w pobliżu Malagi – Marbella). Nieco gorzej wiedzie się im we Francji (choć wielu z nich demonstruje szczególny sentyment do kraju Napoleona), gdzie traktowani są na równi z tureckimi szejkami – ludzie krytykują ich za brak ogłady i kultury, zaś władze stosunkowo skrupulatnie sprawdzają źródła dochodów.

¹⁴ Ostatnio jednym z najmodniejszych centrów handlowych jest podmoskiewskie Barvicha Luxury Village.

бноść. Nie bez znaczenia była też hermetyczność (na tle ogółu mieszkańców Rosji grupa nowobogackich miała status wewnątrzspołecznej diaspory) i wewnętrzna hierarchizacja *Nowych Rosjan*. W zależności od zasobności portfela i wpływów umownie dzielili się oni na: „skórzane kurtki”, „malinowe marynarki” i (stojące najwyżej) „czarne smokingi”¹⁵. Emblematyczność swoistej mody nowobogackich, szczególnie łatwo zauważalna w latach 90.¹⁶, nie ograniczała się do zewnętrznego wizerunku. Uwzględniała ona także charakterystyczne gesty (tzw. *распальцовка*) i język – noworuski slang¹⁷ jako formy identyfikacji ze „swoimi”.

O ile socjologiczny wizerunek nowobogackiego jest młody, o tyle jego literacki wizerunek wyewoluował na bazie wielowiekowej tradycji. Pierwsze sygnały można znaleźć już w folklorze, głównie w starych powiedzonkach (np. *из грязи да в князи*). Z czasem przykładów przybywa. Na przełomie XIX i XX wieku rolę późniejszych noworosyjskich bogaczy spełniali głównie kupcy. Wspomnijmy choćby Jermołaja Łopachina z czechowowskiego *Wiśniowego sadu* (*Вишневый сад*, 1904), który demonstracyjnie podkreśla: „Музыка, играй отчетливо: пускай все, как я желаю! [...] За все могу заплатить!”¹⁸, czy Tichona Krasowa z buninowskiej *Wsi* (*Деревня*, 1910). Później, w okresie radzieckim rola ta przypadła w udziale mieszkańcom Kaukazu, głównie Gruzinom. Co ciekawe, główne cechy wywoławcze obu wymienionych grup bohaterów, takie jak: brak ogłady, *kindersztuby*, wyczucia, taktu, zostały praktycznie w całości przeniesione na *Nowych Rosjan*. O ile jednak wcześniej nowobogacki nie zawsze był postacią zdecydowanie negatywną, o tyle *Nowy Rosjanin* występuje wyłącznie jako antybohater, a jego obraz ma charakter mitologiczny. Interesujący w tym kontekście wydaje się fakt, że z uwagi na

¹⁵ Jeśli chodzi o kobiety, nie było takiego podziału. Liczyła się kreacja (odpowiednio droga i ozdobiona licznymi błyszczącymi elementami), futro i drogi samochód. Zob. np. G. ŚLUBOWSKI, *Rublowskie żony*, „Wprost” 2007 nr 36(1289), http://www.wprost.pl/ar/113177/Rublowskie_zony/?pg=0 [dostęp: 12.11.2017].

¹⁶ Zwyczajowy strój nowobogackiego to: czerwona albo malinowa marynarka, czarne dżinisy modnej marki, czarne buty z ostrymi noskami, gruby, masywny złoty łańcuch, okrągły sygnet (często kilka sygnetów), duży drogi zegarek, najlepiej złoty i wysadzany drogimi kamieniami (*котлы*), samochód określonej marki i z konkretnego roku (Mercedes-Benz S600, albo jeep), telefon komórkowy z długą antenką oraz fryzura: krótka, „na jeża”.

¹⁷ Jak pisze Władimir Bajewski, slang ten zawierał sporo anglicyzmów (*хаусное кино* – kino domowe, *киллер* – zabójca), ale trafiały się też pojedyncze słowa z innych języków np. *путана* (sanskryt – pûtana) – prostytutka (В. БАЕВСКИЙ, *Ново-русский словарь*, <http://maxpark.com/community/4863/content/1897070> [dostęp: 12.02.2017]).

¹⁸ А.П. ЧЕХОВ, *Избранные произведения в трех томах*, т. 3: *Повести и рассказы 1887-1903. Пьесы 1887-1903*, Москва 1967, s. 595.

dominującą w tych postaciach cechą wywoławczą, jaką są ogromne pieniądze, często pisarze automatycznie włączają w tę grupę także bankierów czy działaczy politycznych, rekrutujących się z pokolenia lat 80.

Podstawą specyfiki obrazu współczesnych rosyjskich nuworosy jest ambiwalentny stosunek Rosjan do pieniędzy. W ich mentalności, jak już wspomniano, utrwaliły się głównie chrześcijańskie zasady, w myśl których pieniądze były czymś złym, brudnym, „nieczystym” i stały w opozycji do, postrzeganego jako dobre i czyste, bogactwa duchowego¹⁹. Co prawda, jak podkreśla jedna z badaczek, od XVII wieku stały się symbolem cywilizacji, ale nie wpłynęło to w znaczący sposób na reorientację Rosjan w tym zakresie²⁰. Na tym tle lata 90. były fenomenem, bo oto nagle, jak pisał Wiktor Jerofiejew, „utrata materializmu doprowadziła do odkrycia materialności”²¹ i pieniądze z dnia na dzień przestały być tematem tabu. Odbiło się to szerokim echem w literaturze, ale dużo mniej w krytyce, bardzo niewielu badaczy analizowało fenomen *Nowego Rosjanina* jako bohatera literackiego. Są wśród nich Mark Lipowiecki²², Anna Skotnicka²³, Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak²⁴. Jak podkreślają badaczki, najczęściej kwalifikuje się rosyjskiego nowobogackiego jako typ bohatera okresu przejściowego. Istotne w tym kontekście jest, że pojawił się on błyskawicznie i od razu był zindywidualizowany. Jeśli chodzi o jego wizerunek zewnętrzny, wygenerowana przez strój i zachowanie zewnętrzna egzotyczność zostaje w lwiej części utworów przeniesiona na karty książek, stając się immanentną częścią charakterystyki bohatera.

Jako bohater literacki *Nowy Rosjanin* charakteryzuje się przede wszystkim brakiem tożsamości utraconej poprzez zerwanie więzi ze społeczeństwem (ogromne, błyskawicznie zdobyte pieniądze sprawiły, że żyje jakby w zupełnie innym wymiarze, którego granice wyznaczają pieniądze i wpływy) i jednocześnie płynnie wpisuje się on w odwieczny konflikt „ojców” i „dzieci”. Przykładem może być, oparta na kontraście nowy–stary, powieść Władimira Makanina *Underground albo bohater naszych czasów* (*Андеграунд, или*

¹⁹ Szerzej zob. A.B. СЕРГЕЕВА, *Русские. Стереотипы поведения. Традиции. Ментальность*, Москва 2006, s. 252-255.; Г.И. РОМАНОВА, *Мотив денег в русской литературе XIX века*, Москва 2006, s. 17.

²⁰ Szerzej zob. E. TYSZKOWSKA-KASPRZAK, *Rosjanie i pieniądze...*, s. 202.

²¹ W. JEROFIEJEW, *Encyklopedia duszy rosyjskiej*, przeł. A. Lazari, Warszawa 2003, s. 14.

²² М. ЛИПОВЕЦКИЙ, *Растраченные стратегии, или Метаморфозы „чернухи”*, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1999/11/lipowez.html [dostęp: 12.02.2017]

²³ А. СКОТНИКА, *Образ „нового русского” в современной прозе*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich* 8, s. 225-233.

²⁴ E. TYSZKOWSKA-KASPRZAK, *Rosjanie i pieniądze...*, s. 201-209.

Герой нашего времени, 1998), w której z jednej strony występuje dwójka młodych początkujących biznesmenów, z drugiej – przedstawiciel starszego pokolenia (tzw. *szestidiesiatnik*). Istotą konfliktu jest absolutne obustronne niezrozumienie i wzajemna obcość pomiędzy pokoleniami. Kształtujące się na tym tle wzajemne relacje potwierdzają diametralnie inne podejście do życia i akceptację biegunowo różnych systemów wartości. Starsze pokolenie uznaje prymat młodszych, ale nie wymazuje ich z pamięci, a ich pojawienie się traktuje w kategoriach nieuchronności dziejowej, jako naturalną kolej rzeczy. Młodzi rozumują inaczej – dla nich „starzy” są tylko zbędnym i uciążliwym (bo kierującym się zupełnie niezrozumiałą logiką) balastem na drodze do sukcesu komercyjnego²⁵. Analogiczną sytuację można zaobserwować w cyklu Władimira Tuczkowa *Śmierć przychodzi z Internetu* (*Смерть приходит по Интернету*, 2001) – opowieściach, jak słusznie zauważa Kapitolina Kokszeniewa, o złu absolutnym, o śmierci uprzedmiotowionego człowieka w świecie kultury zła²⁶, w którym uosobiona w nowobogackich żądza pieniądza przekreśliła nadzieje na jakiegokolwiek porozumienie międzyludzkie.

Źródłem owej rozbieżności jest postrzeganie pieniędzy jako środka, a nie ostatecznego celu. *Nowi Rosjanie* uważają je za najważniejszy atrybut władzy. Wiedzą, że przy ich pomocy można nie tylko zdobyć konkretne dobra materialne, ale też zawładnąć człowiekiem, poniżyć go i mieć monopol na rację. Przykładem mogą tu posłużyć klasyczny już dziś utwór Wiktora Pielewina *Generation II* (*Generation II*, 1999) czy powieść Władimira Wojnowicza *Spiżowa miłość Agłai* (*Монументальная пропаганда*, 2000), w której autor ukazuje postaci nowobogackich jako ludzi oceniających swoją wartość na podstawie liczby posiadanych przedsiębiorstw, klubów fitness i dyskotek oraz wyeliminowanych konkurentów.

Prymat wartości materialnych nad duchowymi oraz nacisk na doraźne, namacalne korzyści mają swoje źródło w specyficznej świadomości bohatera. Literacki *Nowy Rosjanin* jest prymitywny i często nie rozumuje racjonalnie, tylko stereotypowo – wierzy w przeznaczenie, magię, wszelkiego rodzaju zjawiska nadprzyrodzone. Nieobce mu są różne formy sekciarstwa i wiara w zdolności profetyczne wybranych jednostek (jak choćby w powieści Aleksieja Warłamowa *Zatopiona arka* (*Затонувший ковчег*, 1997), w której członkami sekty są między innymi także, jak pisze Warłamow, „разочаровав-

²⁵ Na ten temat zob. też A. СКОТНИКА, *Образ „нового русского” ...*, s. 228-228.

²⁶ Zob. К. КОКШЕНЕВА, *Принуждение к смерти*, <http://www.pereplet.ru/ohay/tuchkov.html> [dostęp: 12.02.2017].

шиеся в деньгах бизнесмены”²⁷. Bogacze oczekują, że wszystko da się wyjaśnić i, stosując odpowiednie procedury, przed wszystkim można się zabezpieczyć, uniknąć wszelkiego zła, niepowodzenia, kłątwy. Na takie zjawisko natrafiamy choćby we wchodzącej w skład zbioru *Bajki dla idiotów* (*Сказки для идиотов*, 2001) bajce Borysa Akunina *Dary Limuzyny. Bajka bożonarodzeniowa* (*Дары Лимузины. Рождественская сказка*). Przed świętami Bożego Narodzenia do oligarchy Borysa Abramowicza przychodzi wróżka Limuzyna, daje mu dobre rady, a on je przez całą noc skrętnie zapisuje. („...олигарх руку из-под подушки вынул, взял со столика блокнот и приготовился записывать [...] Фея говорила еще долго и улетела только под утро. Борис Абрамович прямо употел, записывая”²⁸). Z kolei we wspomnianej już powieści *Spizowa miłość Agłai* jest epizod, w którym bandyta-bogacz, chcąc się zabezpieczyć przed karą za grzech, na wszelki wypadek święci bombę, którą zamierza podłożyć konkurentowi.

Już na podstawie tych kilku przykładów można wysnuć wniosek, że świat nowobogackich biznesmenów jest prosty, nie ma w nim miejsca na wątpliwości czy głębokie rozważania. Nawet, jeśli zewnętrznie wydaje się on być zagadkowy i złożony, *de facto* funkcjonuje na zasadzie prostych przełożeń. Musi takim być, bo został zaprogramowany na jeden cel ostateczny – władzę i utrzymanie się na dotychczasowej pozycji. Tego rodzaju konstrukcja świata automatycznie eksponuje kolejne cechy *Nowego Rosjanina*, jakimi są: marionetkowość, bezosobowość i towarzyszące temu często bezwzględność, okrucieństwo i poczucie bezkarności. Wszyscy „nowi bogacze” są w gruncie rzeczy tacy sami, jakby zaprogramowani, sklonowani (bezosobowość tę doskonale podkreślił Wiktor Pielewin w *Generation II*, pisząc: „по улицам неслись потоки «мерседесов» и «тойот», в которых сидели абсолютно уверенные в себе и происходящем крепыши”²⁹). Wszyscy tak samo wyglądają, myślą, reagują, pełnią tę samą rolę społeczną i nie potrafią funkcjonować w innych, niż „oswojone”, układach. Wszyscy hołdują tym samym, wyłącznie materialnym wartościom, stąd zupełnie ignorują więzi międzyludzkie. Drugi człowiek (w tym żona czy kochanka) jest dla nich tylko przedmiotem, który w zależności od swojej przydatności albo jest pozostawiany przy życiu, albo nie. Przy-

²⁷ А. ВАРЛАМОВ, *Затонувший ковчег*, http://loveread.ec/read_book.php?id=2201&p=1 [dostęp: 12.02.2017].

²⁸ Б. АКУНИН, *Сказки для идиотов*, Москва 2003, s. 129-132.

²⁹ В. ПЕЛЕВИН, *Generation II*, <http://pelevin.nov.ru/romans/pe-genp/2.html> [dostęp: 12.02.2017].

kładem jest opis Wańki Dolina (*Validol*), jednego z „powiatowych” *Nowych Rosjan* z powieści *Spiżowa miłość Agłai*³⁰. Wojnowicz pisze:

Валидол не был никогда ни романтиком, ни садистом. Он убивал людей только, если в их убийстве видел какую-то выгоду. И не трогал всех остальных. Удовольствия от убийства он не получал, но и неудовольствия не испытывал. Дело есть дело – так он к этому относился³¹.

Analogiczną obojętność nowobogaccy wykazują także w stosunku do rodziny. Jej członkowie są akceptowani dopóki są przydatni. Na przykład w powieści Polakowa *Niebo upadłych* (*Небо падших*, 1997) rodzina głównego bohatera funkcjonuje na zasadzie układu biznesowego. W zamian za wygodne życie ani żona, ani teściowie nie wnikają w prywatne sprawy męża-sponsora. Polakow pisze:

...я завел любовницу, девчонку из модельного агентства, и снял холостяцкую квартирку поблизости от офиса. Татьянины родители, конечно, все видели, понимали и даже интеллигентно намекали на то, что я испортил жизнь их дочери. Но трудно осуждать зятя, по крайней мере вслух, если он зарабатывает за неделю столько, сколько они оба за год.

Połączenie skrajnego materializmu z przedmiotowym stosunkiem do człowieka prowadzi do świadomego i konsekwentnego wyparcia przeszłości. *Nowy Rosjanin* (co można zaobserwować np. w utworze Władimira Tuczkowa *Śmierć przychodzi przez Internet*) bez żalu porzuca dawne środowisko i nie tęskni do niego. Jeśli w jakimś momencie do niego powraca, to tylko po to, aby chętnie się swoim bogactwem. Należy w tym miejscu podkreślić pewną prawidłowość – otóż nuworysze nigdy nie rozmawiają o pieniądzach, oni je po prostu mają i chętnie się tym szczycą. O pieniądzach rozmawiają wyłącznie ci bohaterowie, którym ich z różnych powodów brak. Doskonałym przykładem jest utwór Aleksieja Słapowskiego, *Dzień pieniędzy* (*День денег*, 2000) – historia dwójki „nuworyszy z przypadku”³². Pewnego dnia dwaj przyrodni bracia Kildym i Czildym nieoczekiwanie stają się posiadaczami ogromnej kwoty

³⁰ Na ten temat pisałam wcześniej w artykule: *Obraz współczesnej Rosji w prozie Władimira Wojnowicza*, [w:] *Studia Rusycystyczne Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Kochanowskiego. Język, literatura i kultura Rosji w XXI wieku*, t. XVII, red. K. Luciński, Kielce 2008, s. 29-36.

³¹ В. Войнович, *Монументальная пропаганда*, Москва 2000, s. 297.

³² Temu tematowi jest poświęcony artykuł E. Tyszkowskiej-Kasprzak *Rosjanie i pieniądze...* (s. 201-209).

pieniędzy i zaczynają współzawodniczyć o palmę pierwszeństwa w rankingu władzy i możliwości. Kiedy jeden wybudował sobie dwupiętrowy dom z garażem, drugi zbudował taki sam, ale już z dwoma garażami i solarium. Kiedy jeden ożenił się z blondynką, której długość nóg wynosiła dziewięćdziesiąt pięć centymetrów, drugi znalazł żonę, której nogi były dłuższe o trzy centymetry. Kiedy jeden przegrał w kasynie 1000 USD, drugi koniecznie musiał przegrać jeszcze raz tyle.

Na tym tle swego rodzaju *novum* jest obraz literacki nowobogackiego stworzony przez niego samego. Chodzi o (głośną nie tylko w Rosji) książkę Oksany Robski *Casual Zwyczajna historia* (*Casual. Обыкновенная история*, 2004), szeroko omawianą nie tyle z uwagi na jej walory artystyczne, ile na postać autorki³³, której treścią jest wyłącznie opis codziennego życia przeciętnej *Nowej Rosjanki*. Książka ta (choć bardzo kiepska jakościowo) odniosła oszałamiający sukces komercyjny³⁴, co po raz kolejny potwierdza ambiwalentny stosunek Rosjan do pieniędzy (a więc i do nuworyszy) – każdy chciałby je mieć i zakosztować życia w luksusie, ale nie wypada o nich rozmawiać ani o nie zabiegać.

Dziś *Nowy Rosjanin* obrósł już codziennością i jako anegdotyczny typ post-radzieckiego nuworysza odchodzi do lamusa, z rzadka zajmując w literaturze pozycję inną niż bohatera epizodycznego³⁵. W masowej świadomości społecznej utrzymuje się w zasadzie tylko dzięki takim serialom komediowym, jak

³³ Oksana Robski, dziennikarka i pisarka, to pierwsza kronikarka życia żon z Rublowki. Nie odziedziczyła znanego nazwiska, ale była żoną trzech oligarchów. Jej książka stała się pierwszym bestsellerem w tej tematyce. Kolejne teksty (a w tej chwili jest ich osiem) również osiągnęły niebywały sukces kasowy. Na podstawie jednej z powieści nakręcono nawet film, w którym w rolach głównych wystąpiła czołówka rosyjskich aktorów, m.in. Fiodor Bondarczuk i Oksana Fandera. Tytuł: *Miłość ON/OFF*, tytuł oryginalny: *Про любOFF*, reżyseria – Olga Subbotina. Szerzej o filmie zob. S. CHOSIŃSKI, *East Side Story: Korciuszek na widelcu*, 06.02.2011, <http://esensja.pl/film/recenzje/tekst.html?id=11296> [dostęp: 12.01.2017].

³⁴ Na marginesie dodajmy, że kulisy życia nuworyszy stały się tak nośnym i dochodowym tematem, że wkrótce na rynku wydawniczym zaroilo się od podobnych pozycji. Wśród nich można wymienić takie książki, jak *Kredo содержанки* (2013) Eleny Czałowej, *Кружева для ангела*, 2013 Ludmiły Michajłowej, czy *Леди мэр* (2004) Darii Istominej. Warto dodać, że do dziś (czego dowodem są wspomniane przez mnie tytuły) wielu autorów specjalnie wymyśla pikantne historie, żeby tylko dostać honoraria.

³⁵ Jego rolę częściowo przejął tzw. bohater korporacyjny – zabójczo przystojny, niewiarygodnie bogaty i nie mniej cyniczny, zblazowany, kipiący nienawiścią do życia wielkomiejski *уирри*, znany z powieści Siergieja Minajewa *Duchless* (*Духless. Повесть о настоящем человеке*, 2006) i *Духless 21 века. Селфи* (2015).

*Nasza Rasza (Hawa Russia)*³⁶, a także dowcipom i grom komputerowym³⁷. Sytuacja ta z jednej strony wynika z jakościowej reorientacji światopoglądowej Rosjan, z drugiej – z ewolucji samych nuworyszy. W tej chwili tylko niewielka część rosyjskiego społeczeństwa w dalszym ciągu widzi w mieszkańcach Rublowki wyłącznie bandytów i bankierów owładniętych manią posiadania, lub grabieżców winnych nędzy ogromnej części społeczeństwa³⁸, bo większości kojarzą się oni z niezależnymi od państwowych układów finansistami, którzy pracują według własnego planu i sami kierują własnym życiem. Sami *Nowi Rosjanie* też się zmienili. Jak podkreśla Ała Gorbunowa

Таких «новых русских», как в 90-е, практически не осталось – капиталы поделены между кланами и большими группами. Сейчас есть олигархи и обеспеченные люди, которых уже и не назовешь «новыми русскими»³⁹.

Odejście w przeszłość tego zjawiska odnotowują nie tylko socjologowie ale i pisarze, m.in. Wiktor Jerofiejew, który mówi: „Новые русские» сегодня – это прошедшая эпоха малиновых пиджаков. Сейчас все деньги уже поделены, и «новых русских» больше нет»⁴⁰. Podobnego zdania jest też Aleksander Kabakow, który wyraźnie podkreśla, że czas karnawałowych *Nowych*

³⁶ Serial istnieje od 2006 roku. Nakręcono też film pełnometrażowy *Nasza Rosja. Jaja losu (Hawa Russia, Яйца судьбы)*. Premiera 21 I 2010 roku.

³⁷ Chodzi o specyficzny, typowo rosyjski, gatunek gry – *русский квест*. Pomysł jest bardzo prosty: bohaterami gry są znane anegdotyczne postaci (np. Stirlitz, Czapałow, Czuczka, Nowy Rosjanin) lub postaci ze znanych filmów, czy książek (np. Ostap Bender). Postaci te są, zgodnie ze scenariuszem, wikłane w różnego rodzaju komiczne sytuacje. Nie są to (poza nielicznymi wyjątkami) gry najwyższego lotu – razi uproszczona grafika, brak logiki w rozwoju akcji i prostacki humor. Mocną stroną gry jest zwykle tylko podkład muzyczny.

³⁸ Jak podaje Ała Siergiejewa, na początku XXI wieku już tylko 30% Rosjan odnosiło się do bogaczy ze zdecydowaną podejrzliwością i wrogością (szerzej zob. А. СЕРГЕЕВА, *Русские. Стереотипы поведения. Традиции. Ментальность*, Москва 2006, s. 227). Jednocześnie do tej pory pojawiają się głosy, że wszelkim problemom gospodarczym Rosji są winni właśnie oligarchowie. Przykładem może być wypowiedź Konstantina Siwkowa, wiceprzewodniczącego Akademii Problemów Geopolitycznych, który mówi: „Новые русские – это люди, которые разграбили общенародную собственность, разгромили, присвоив предприятия, экономический потенциал РФ, вывезли гигантские денежные средства из России, обогатив Запад. Люди, бросившие подавляющее большинство российских граждан в нищету, разгромившие обороноспособность Российской Федерации через удушение вооруженных сил и обороно-промышленного комплекса. Они уничтожили научно-технологический потенциал России, который достался РФ от Советского Союза. Я их даже за людей не считаю” (Л. ПОЛОСКОВА, *Кто для вас „новые русские”?*, http://www.trud.ru/article/07-09-2012/1281534_kto_dlja_vas_novye_russkie.html [dostęp: 05.01.2017]).

³⁹ Л. ПОЛОСКОВА, *Кто для вас „новые русские”?*.

⁴⁰ Tamże.

Rosjan bezpowrotnie przeminął: „Сейчас уже никаких «новых русских» нет. Новые в сравнении с чем? Уже почти 25 лет свобода”⁴¹.

BIBLIOGRAFIA

- CHOSIŃSKI S., *East Side Story: Kopciuszek na widelcu*, 06.02.2011, <http://esensja.pl/film/recenzje/tekst.html?id=11296> [dostęp: 12.01.2017].
- JEROFIEJEW W., *Encyklopedia duszy rosyjskiej*, przeł. A. Lazari, Warszawa 2003.
- MAĐRACKI M., *Rosyjska ruletka, czyli rzecz o carskiej fantazji miliarderów. Bez umiaru*, <http://biznes.interia.pl/swiat/news/rosyjska-ruletka-czyli-rzecz-o-carskiej-fantazji,1584508,4201> [dostęp: 14.09.2017].
- NOWOCHATKO I., *Magnaci Wschodu: Władimir Lisin z dala od świata*, <http://biznes.interia.pl/news/magnaci-wschodu-wladimir-lisin-z-dala-od-swiate,1168160> [dostęp: 12.02.2017].
- SKOTNICKA A., *Образ «нового русского» в современной прозе*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 8. Pieniądz*, red. K. Chrobak, M. Filipek, M. Jakóbiec-Semkowa, Ł. Kusiak-Skotnicka, A. Matusiak, Wrocław 2009, s. 225-233.
- ŚLUBOWSKI G., *Rubłowskie żony*, „Wprost” 2007, nr 36 (1289), <http://www.wprost.pl/ar/113177/Rublowskie-zony/?pg=0> [dostęp: 12.11.2017].
- TYSZKOWSKA-KASPRZAK E., *Rosjanie i pieniądze. O „Dniu pieniędzy” A. Słapowskiego*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 8. Pieniądz*, red. K. Chrobak, M. Filipek, M. Jakóbiec-Semkowa, Ł. Kusiak-Skotnicka, A. Matusiak, Wrocław 2009, s. 201-209.
- WALDEN C., *Tak się bawią nowi Rosjanie*, <http://przewodnik.onet.pl/europa/rosja/tak-sie-bawia-nowi-rosjanie,1,3294807,artykul.html> [dostęp: 14.09.2017].
- ZYWERT A., *Образ współczesnej Rosji w prozie Władimira Wojnowicza*, [w:] *Studia Rusycystyczne Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Kochanowskiego. Język, literatura i kultura Rosji w XXI wieku*, t. XVII, red. K. Luciński, Kielce 2008, s. 29-36.
- АКУНИН Б., *Сказки для идиотов*, Москва 2003 [AKUNIN B., *Skazki dlya idiotov*, Moskva 2003].
- БАЕВСКИЙ В., *Ново-русский словарь* [BAJEVSKIY V., *Novo-russkiy slovar'*], <http://maxpark.com/community/4863/content/1897070> [dostęp: 12.02.2017].
- ВАРЛАМОВ А., *Затонувший ковчег* [VARLAMOV A., *Zatonuvshiy kovcheg*], http://loveread.ec/read_book.php?id=2201&p=1 [dostęp: 12.02.2017].
- ВОЙНОВИЧ В., *Монументальная пропаганда*, Москва 2000 [VOYNOVICH V., *Monumental'naya proraganda*, Moskva 2000].
- ГОШИЛО Г., *Российское предпринимательство в 1990-е годы: Культурный аспект*, „Континент” 1999, № 102 [GOSHILO G., *Rossiyskoye predprinimatel'stvo v 1990-ye gody: Kul'turnyy aspekt*, „Kontinent” 1999, № 102], <http://magazines.russ.ru/continent/1999/102/gg11.html> [dostęp: 27.02.2018].
- ЖАРИКОВ С., *Кремль Vs. НОРМ* [ZHARIKOV S., *Kreml' Vs. NORM*], <http://soz-data-ccount.livejournal.com/426983.html> [dostęp: 12.02.2017].

⁴¹ Тамże.

- КОКШЕНЕВА К., *Принуждение к смерти* [KOKSHENEVA K., *Prinuzhdeniye k smerti*], <http://www.pereplet.ru/ohay/tuchkov.html> [dostęp: 12.02.2017].
- КРЫШТАНОВСКАЯ О., *Элита „новых русских” усердно работает, в том числе и над собой*, „Известия” 1995, № 19 [KRYSHANOVSKAYA O., *Elita „novykh russkikh” userdnorabotayet, v tom chisle i nad soboy*, „Izvestiya” № 19], <http://vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/ZS/NEWRUSS.HTM> [dostęp: 12.02.2017].
- ЛИПОВЕЦКИЙ М., *Расстранные стратегии, или Метаморфозы „чернухи”* [LIPOVETSKIY M., *Rastratnyye strategii, ili Metamorfozy „chernukhi”*], http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1999/11/lipowez.html [dostęp: 12.02.2017].
- ПЕЛЕВИН В., *Generation П* [PELEVIN V., *Generation P*], <http://pelevin.nov.ru/romans/pe-genp/2.html> [dostęp: 12.02.2017].
- ПОЛОСКОВА Л., *Кто для вас „новые русские”?* [POLOSKOVA L., *Kto dlya vas „novyye russkiye”?*], http://www.trud.ru/article/07-09-2012/1281534_kto_dlja_vas_novye_russkie.html [dostęp: 05.01.2017].
- РОМАНОВА Г.И., *Мотив денег в русской литературе XIX века*, Москва 2006 [ROMANOVA G.I., *Motiv deneg v russkoy literature XIX veka*, Moskva 2006].
- СЕРГЕЕВА А.В., *Русские. Стереотипы поведения. Традиции. Ментальность*, Москва 2006 [SERGEYEVA A.V., *Russkiye. Stereotipy povedeniya. Traditsii. Mental'nost'*, Moskva 2006].
- ХРЕНОВ Н.А., *Воля к сакральному*, СПб. 2006 [KHRENOV N.A., *Volya k sakral'nomu*, SPB. 2006].
- ЧЕХОВ А.П., *Избранные произведения в трех томах*, т. 3: *Повести и рассказы 1887-1903. Пьесы 1887-1903*, Москва 1967 [CHEKHOV A.P., *Izbrannyye proizvedeniya v trekh tomakh*, t. III: *Povesti i rasskazy 1887-1903. P'yesy 1887-1903*, Moskva 1967].
- ШАММАЗОВА Е.Ю., „Новый русский” как концептуальный персонаж постсоветской России, „Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств” 2012, № 2-3 [SHAMMAZOVA YE.YU., „Novyy russkiy” kak kontseptual'nyy personazh post-sovet-skoy Rossii, „Vestnik Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv” 2012, № 2-3], <http://cyberleninka.ru/article/n/novyy-russkiy-kak-kontseptualnyy-personazh-postsovetskoy-rossii> [dostęp: 12.02.2017].

LITERACKI OBRAZ NOWYCH ROSJAN

Streszczenie

Artykuł podzielono na dwie części. W części wstępnej omówiono socjologiczny aspekt pojęcia *Nowy Rosjanin*, które jest swego rodzaju punktem wyjścia do analizy konkretnego typu bohatera literackiego. Literacki wizerunek wyewoluował na bazie wielowiekowej (od literatury staroruskiej poczynając) tradycji i nie zawsze jego wydźwięk był negatywny. Dziś *Nowy Rosjanin* występuje wyłącznie jako antybohater, którego głównymi cechami wywoławczymi są między innymi: brak własnej tożsamości, specyficzne podejście do pieniędzy postrzeganych jako źródło władzy, skrajnie przedmiotowy stosunek do drugiego człowieka oraz pogarda dla szeroko rozumianej tradycji (w tym także i rodzinnej). W literaturze rosyjskiej ten typ bohatera cieszył się

największą popularnością na przełomie XX i XXI wieku, by potem powoli zejść na margines i pozostać w pamięci czytelników głównie jako bohater dowcipów.

Słowa kluczowe: *Nowy Rosjanin*; bohater literacki; współczesna literatura rosyjska; pieniądze.

LITERARY PICTURE OF *NEW RUSSIANS*

S u m m a r y

The paper is divided into two parts. The introductory part discusses the sociological aspect of the term *New Russian*, which becomes the starting point of the analysis of a specific type of literary characters. The literary picture of the *New Russian* has evolved in its long history (reaching the Old Russian folklore) as it did not always use to connote negative characteristics. Nowadays the *New Russian* is exclusively presented as an anti-character, the typical features of whom are *inter alia*: the absence of clearly defined identity, the specific attitude to money understood as the source of power, an extremely instrumental approach to other people, and disdain for the broadly understood tradition (including family tradition). In Russian literature this type was at the peak of its popularity at the turn of the millennium and since then it has degraded almost exclusively to mere anecdotal characters in readers' memory.

Key words: the *New Russian*; literary character; contemporary Russian literature; money.